

Л. В. Цалко (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны
універсітэт імя І. П. Шамякіна)

ПАРАДЫГМЫ ВОБРАЗАЎ А. ПУШКІНА СА ЗНАЧЭННЕМ “З’ЯВЫ ВОДНАЙ СТЫХІІ” (на матэрыяле арыгіналаў і перакладаў на беларускую мову)

Творчая спадчына А. Пушкіна стала неад’емнай часткай сусветнага духоўнага жыцця ўвогуле і беларускага ў прыватнасці. Ніхто так, як ён, не ўплываў на розум сучаснікаў. Памылковай была б думка аб недатыкальнасці пушкінскіх тэкстаў. Яны вызывалі з’яўленне мноства эпілогаў, працягаў, пародый, перакладаў.

Асноўная мэта для перакладчыкаў паэзіі заключаецца ў тым, каб перадаць індывідуальную своеасаблівасць арыгінала, каб пераклад “валодаў тым жа эстэтычным уздзеяннем на рэцыпіента, што і арыгінал” 1, с. 60 .

Прадметам даследавання ў нашым артыкуле з’яўляюцца моўныя вобразныя сродкі А. Пушкіна, якія ўваходзяць у парадыгму вобразаў са значэннем “з’явы воднай стыхіі” і выяўленне асноўных заканамернасцей перакладу названай парадыгмы.

Паняцце парадыгмы вобразаў распрацавана Н. Паўловіч. На думку гэтага даследчыка, вобразы ў паэтычных тэкстах могуць аб’ядноўвацца ў інварыянты. Інварыянт уяўляе сабой складаны сэнс, які ўзнікае ў выніку ўзаемадзеяння паняццяў, “якія знаходзяцца ў адносінах супрацьлегласці, а парадыгма вобразаў – гэта як сам інварыянт, так і мноства вобразаў, у якіх ён рэалізуецца” 2, с. 48 .

Асновай аб’яднання слоў у парадыгмы з’яўляецца паняццёнае адзінства левых і правых элементаў, якія вылучаюцца на аснове агульнага сэнсу таго, што параўноўваецца і таго, з чым параўноўваецца. Пры гэтым улічваецца таксама састаў парадыгм, іх разгорнутасць, частотнасць тых ці іншых слоў і г. д. У якасці апор для аб’яднання метафарычных сродкаў у парадыгму можа выступаць адзінства або левага, або правага элемента: “што мы параўноўваем часцей за ўсё” і “з чым мы параўноўваем часцей за ўсё” 2, с. 128–129 . Прыкладам аб’яднання па першаму прынцыпу можна лічыць: *вочы – свет, вочы – расліны*, а прыкладам аб’яднання па другому прынцыпу: *вочы – істота, свет – істота*.

Асновай аб'яднання можа стаць і адзінства правага і левага элементаў адначасова. Пры гэтым прымаецца да ўвагі тое, “што з чым мы параўноўваем часцей за ўсё” 2, с. 129 . Вобразныя парадыгмы ў ідыястылі А. Пушкіна вылучаюцца намі на аснове адзінства левага элемента – таго, з чым параўноўваем. У складзе парадыгм выдзяляюцца малыя парадыгмы, якія адрозніваюцца адна ад другой паняццёвай прыналежнасцю таго, што параўноўваецца. На нашу думку, падобны падыход дазваляе дастаткова поўна і ў той жа час сістэмна апісаць “вобразную прастору” ідыястылю А. Пушкіна.

Матэрыялы нашага даследавання сведчаць аб тым, што пры перакладзе вобразных сродкаў А. Пушкіна рознымі аўтарамі ўзнікаюць неадпаведнасці, якія можна аднесці да чатырох асноўных груп:

1) пераклады дакладныя і значна прыбліжаныя да дакладных, з ужываннем лексічных сродкаў, якія з'яўляюцца ў абедзвюх мовах эквівалентнымі;

2) пераклады недакладныя, гэта значыць такія, дзе вобразныя сродкі таксама перадаюцца вобразнымі, але маюць больш ці менш значныя разыходжанні з тымі, што ўжыты ў арыгіналах;

3) выпадкі, калі замест вобразных сродкаў у перакладах ужываюцца нявобразныя;

4) выпадкі, калі на месцы нявобразных сродкаў у перакладах ужываюцца вобразныя.

Як слушна зазначае А. Равуцкі, “у сувязі з разыходжаннем лексічных, сінтаксічных і іншых сістэм розных моў, а таксама наяўнасцю цеснай узаемасувязі моўных сродкаў розных узроўняў дабіцца дакладнай адпаведнасці перакладу арыгінала на ўсіх узроўнях зусім немагчыма. Словы, блізкія па значэнні, часта маюць розныя марфалагічныя характарыстыкі, а гэта, у сваю чаргу, вядзе да змен у сінтаксічнай будове сказаў” 3, с. 166 .

Несумненную цікавасць уяўляе метафарычная парадыгма (ПМ) вобразаў са значэннем “з явы воднай стыхіі” – інварыянт рада: **река, ручей, волна, течение, поток, бездна, пучина, глубина**. “Метафарызацыя гэтага пласта лексікі адносіцца да старажытнай эпохі развіцця рускай літаратурнай мовы і ўзыходзіць, з аднаго боку, да вуснай народнай творчасці, з другога – да вобразнай сістэмы біблейска-візантыйскай літаратуры” 4, с. 89 .

Метафары названай серыі ў творах А. Пушкіна ўтвараюць некалькі груп. Сярод іх найбольш распаўсюджана тая, у якой аб'ектам параўнання з'яўляецца слова **слёзы**, а ў ролі сродку параўнання ўжываюцца словы **река, ручей, поток** і інш.: *Арист нам обещал трагедию такую, Что все от жалости в театре заревут Что слезы зрителей рекою потекут; Умчала всё времён река; Где слез во мраке льются реки; И что-то шепчет, и порой Горючи слезы льет рекой; Грядущего волнуемое мор;*

*И слёз горючею рекою Свирепый оросился лик; Проводил он целы ночи
Перед ликом пресвятой Устремив в ней страстны очи, Тихо слезы лья
рекой; Увижу ль вас? И слез ручей У Тани льется из очей; ручки любви.*

Радзей у ролі аб'екта параўнання выступае слова **кровь**: *Между ими
хлещет кровь ручьями; Их кровь не перестанет в снегах реками течь.*

Разглядаемыя словы-вобразы выступалі ў А. Пушкіна і для
выражэння высокіх пачуццяў і характарызавалі глыбіню і сілу іх
праяўлення.

Паказальна, што ў якасці левага элемента разглядаемай
метафарычнай парадэгмы выступае і лексема **поток**, якая, на думку Л.
Рынькова, “утварае словазлучэнні са значэннем бесперапыннага,
інтэнсіўнага праяўлення чаго-небудзь, інтэнсіўнай змены падзей, з’яў,
рухаў, развіцця” 4, с. 91 ; *Где льется дней моих невидимый поток На лоне
счастья и забвенья; А глухо между тем поток народной брани Уж
бесновался и роптал; Но мненья светского поток... А милый пол, как пух
легок.*

Слова **волна**, якое з’яўляецца левым кампанентам другой малой
парадэгмы, выступае ў сваім пераносным значэнні ‘маса, плынь чаго-
небудзь, што рухаецца з пэўнымі інтэрваламі, моцны рух чаго-небудзь...’

5, с. 186 : *Россия двинулась, и мимо нас волной Шли тучи конные,
брадатая пехота И пушек медных светлый строй; Народ завыл, там
падают, что волны, За рядом ряд... еще... еще..; И поневоле увлекает Их
пестры волны за собой; Прозрачны волны покрывала Накинь на
трепетную грудь; Вдруг лоно волн Измял с налёту вихорь шумный.*

У некаторых словазлучэннях у якасці левага элемента
выкарыстоўваецца лексема **теченье** ‘рух вады ў рэчках, морах’ 5, с. 277 .
Такія ўжыванні адзінкавыя. Яны могуць абазначаць літаратурную
дзеясць ці рух часу: *И младости моей мятежное теченье; И хладный
между тем зюл Ей Каченовский застудил Теченье месячных изданий;
Однообразен каждый день И медленно часов теченье; Теченье сельского
досуга.*

ПМ з левым кампанентам **струя** адрозніваецца ад папярэдніх
семантыкай апорнага слова ‘вузкі паток вады або якой-небудзь вадкасці’ 5,
с. 346 . Такія спалучэнні выражаюць меншую ступень інтэнсіўнасці:

*Стихи собою сами Волнуясь, струями Рождались и текли; Могу ль
забыть я час, когда перед тобой Безмолвный я стоял, и молнийной струей
– Душа к возвышенной душе твоей летела; Булатный меч в минуту
обнажён, Огонь летит струями от удара; Его волшебная струя
Рождала глупостей немало.*

Такім чынам, сістэма ПМ са значэннем “з’явы воднай стыхіі”
з’яўляецца неаднароднай і ўключае ў сябе рады тэматычна збліжаных слоў
з асобнымі кірункамі метафарызацыі.

Пры перакладзе ПМ са значэннем “з’явы воднай стыхіі” ўжываюцца эквівалентныя метафары **рака, мора, паток**. Намі зафіксаваны выпадкі адэкватнага перакладу (**першая група**):

Тихо слезы лья рекой. *Ціха слёзы ліў ракой.* (Я. Міклашэўскі)
Грядущего волнующее море. *Наступнасці няветлівае мора.*
(М. Стральцоў)

Горючи слезы льет рекой. *Лье слёзы горкія ракой.*
(М. Хведаровіч)

Я лил потоки слез нежданных. *Я ліў знянацкіх слёз патокі.*
(Р. Барадулін)

Текут элегии рекой. *Плывуць элегіі ракой.* (А. Куляшоў)

У складзе ПМ са значэннем “з’явы воднай стыхіі” захавалася метафара **поток**, якая ўжывалася рускім паэтам для абазначэння руху часу:

Где льется дней моих невидимый поток *Дзе льецца озён маіх*
нябачаны поток

На лоне счастья и забвенья. *На ўлонні шчасця і суцяшэння.*
(У. Шахавец)

З вышэй прыведзенага відаць, што пераклад адэкватны арыгіналу ў плане выражэння метафарычнага словазлучэння. А дзеепрыметнік **нябачаны** падкрэслівае спакойнае, нецікавае, нуднае жыццё, якое хутка праходзіць, пакідаючы пасля сябе толькі ўспамін (“глушь уединенья”, “пустынный уголок”, “тишина полей” і г. д.).

Сярод прыкладаў перакладу са зменай вобраза намі зафіксаваны наступны, калі метафарычнасць пераходзіць на суседняе слова кантэксту (**другая група**):

Близ ложа моего печальная свеча Горит;
мои стихи, сливаясь и журча, Текут,
ручьи любви, текут, полны тобою.

Каля маёй пасцелі свечка ў журбе Гарыць;
і вершы ўсе мае – табе, табе, Як ручаі,
цурчаць і поўняцца табою.

(Я. Сіпакоў)

Замест слова **любовь**, аб’ектам метафары **ручаі** становяцца **вершы**, якія звязаны з пачуццём кахання асацыятыўнай сувязцю: вершы нараджаюцца пад уплывам высокага пачуцця.

Пры перакладзе метафар адзначанай групы таксама сустракаюцца прыклады выключэння метафар (**трэцяя група**):

Увижу ль вас? И слёз ручей *Нас разлучае горкі лёс!..*
У Тани льётся из очей. *І не стрымала Таня слёз.*
(А. Куляшоў)

Метафара **ручей** паказвае на вялікую колькасць слёз, чаго няма ў перакладзе. Таксама назіраецца стылістычная неадпаведнасць, звязаная з лексемай **очи**.

Нявобразнымі сродкамі замяняе метафару **поток мненья** А. Куляшоў пры перакладзе радкоў з рамана “Яўгеній Анегін”:

Но мненья светского поток...   Калі б не ўражлівасць жанчын...
А милый пол, как пух, легок.   Яны – як лёгкі рой пушын.
(А. Куляшоў)

У арыгінале метафара **мненья поток** абазначае імклівыя змены ў акружаючым асяроддзі, на якіх нельга канцэнтравасць сваю ўвагу. У перакладзе ўсё гэта знікае і гаворка ўжо ідзе толькі пра ўражлівасць жанчын, якія, на думку многіх мужчын, вельмі часта мяняюць свае меркаванні. І гэта падкрэсліваецца вобразным параўнаннем, а ў беларускім варыянце – і метафарычным спалучэннем з апорным словам рой, якое паказвае на мноства думак, якія ўзнікаюць таму, што прадстаўніцы слабога полу вельмі ўражлівыя.

Здараецца і так, што ў мове перакладу беларускія аўтары ўжываюць словы з разглядаемай серыі, а ў арыгінале яны адсутнічаюць (**чацвёртая група**):

Не погружуся я в минутное мечтанье.   Не патануць ў хвалях летуценняў.
(В. Зуёнак)

На нашу думку, В. Зуёнак вельмі трапна выкарыстоўвае метафару **хвалі летуценняў**. Гэта стварае вобраз летуценняў як плавання па хвалях мора, здольнае адвесці далёка ад рэчаіснасці.

Такім чынам, агульныя кірункі метафарызацыі ў мове арыгіналаў і перакладаў супадаюць, характар сістэмных адносін пры перакладзе ў асноўным захоўваецца. Тым не менш выяўляюцца разыходжанні, якія звязаны з пашырэннем або звужэннем семантычнай зоны таго, што параўноўваецца, і таго, з чым параўноўваецца.

Літаратура

1. Гируцкий, А. А. Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы / А. А. Гируцкий. – Минск, 1990.
2. Павлович, Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке / Н. В. Павлович. – М., 1995.
3. Ревуцкий, О. И. Лингвистический анализ художественного текста. – Минск, 1998.
4. Рыньков, Л. Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период) Л. Н. Рыньков. – Челябинск: Южно-Уральское кн. изд-во, 1975. – 182 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.